

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/43/50-53>

Bənövşə Əsgərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0009-0001-8610-178X>

banovshaasgarova85@mail.ru

Müxtəlif sistemli dillərdə qohumluq bildirən frazeoloji birləşmələrin sosio-lingvistik təhlili

Xülasə

Frazeoloji birləşmələr hər bir xalqın həyat təcrübəsini, tarixi keçmişini, adət və ənənələrini, mentalitetini, müdrikliyini, hazırcavablığını, mürəkkəb situasiyalardan baş çıxarmaq qabiliyyətini əks etdirən obrazlı lingvistik vahidlərdir. Zamanın sınağından çıxan, nəsildən-nəslə ən qiymətli yadigar kimi keçən frazeoloji vahidlər özlərinin kommunikativ-ifadə zənginliklərini saxlamaqla getdikcə cilalanır, saflaşır, məna sıqləti, obrazlılığı artır, yeni-yeni məna çalarları kəsb edir. Dünyanın bütün dillərində frazeoloji vahidlərin yaranma yolları və üsulları eyni olmasa da, oxşar və universal cəhətləri çoxdur. Bu, hər şeydən əvvəl, dildaxili və dilxarici amillərin təsiri ilə izah oluna bilər.

Frazeoloji birləşmələrin bir qismi qohumluq terminləri leksikası əsasında formalaşır. Qohumluq terminlərinin iştirakı ilə yaranmış frazeologizmlər bütün dünya dillərində geniş yayılmışdır. Maraqlıdır ki, bu baxımdan bütün mövcud dil sistemlərində bir yaxınlıq hiss olunur. Bu baxımdan ayrı-ayrı dilləri birləşdirən universal xüsusiyyətlər daha çox nəzər-diqqəti cəlb edir. Qohumluq terminlərilə düzələn frazeologizmlərdə hər hansı bir qohumluq bildirən, ailə üzvlərinin münasibətlərini bildirən sözlərin iştirak etməsilə düzələn vahidlərdir. Qohumluq anlayışları ifadə edən sözlər bütün üslublarda işlədilir və frazeoloji vahidlərinin komponenti kimi xüsusi ekspressiv, üslubi çalarlıq ifadə edir.

Açar sözlər: frazeoloji birləşmə, lingvistik təhlil, termin, üsul, etnoqrafik material

Banovsha Asgarova

Azerbaijan State Pedagogical University

<https://orcid.org/0009-0001-8610-178X>

banovshaasgarova85@mail.ru

Socio-Linguistic Analysis of Phraseological Units Expressing Kinship in Languages of Different Systems

Abstract

Phraseological units are figurative linguistic units that reflect the life experience, historical past, customs and traditions, mentality, wisdom, resourcefulness, and ability to cope with complex situations of each people. Phraseological units that have stood the test of time and passed from generation to generation as the most valuable relics, while maintaining their communicative and expressive richness, are gradually polished, refined, increase in meaning, figurativeness, and acquire new shades of meaning. Although the ways and methods of the formation of phraseological units in all languages of the world are not the same, they have many similar and universal aspects. This can be explained, first of all, by the influence of intralinguistic and extralinguistic factors.

Some phraseological units are formed on the basis of the lexicon of kinship terms. Phraseologisms formed with the participation of kinship terms are widespread in all languages of the world. Interestingly, in this regard, a closeness is felt in all existing language systems. In this regard, universal features that unite different languages attract more attention. Phraseologisms formed with kinship terms are units formed with the participation of words that indicate any kinship, indicating the relationship of family members. Words expressing kinship concepts are used in all styles and, as components of phraseological units, express a special expressive, stylistic shade.

Keywords: *phraseological combination, linguistic analysis, term, method, ethnographic material*

Giriş

Bəşər övladı var olduğu gündən onlar arasında qohumluq münasibətləri və təbii ki, müraciət üçün onları təyin edən terminlər də mövcuddur. Qohumluq ailə üzvlərini və bu statusla əlaqəli ailələrin rollarını və ya gözlənilən davranışların müəyyən etmək üçün istifadə olunan şərtləri və ya statusları ehtiva edir. Etnoqrafik materiallara əsasən deyə bilərik ki, qohumluq münasibətlərinin iki cəhəti diqqəti cəlb edir: yaxın və uzaq qohumlar. Bu əlaqəyə daxil olan yaxın qohumluq münasibətləri doğmaliqla bağlıdır. Buraya atanın soyadından olan 3-4 nəsil həddində olan qohumlar daxildir.

Bir çox qohumluq kateqoriyası başqa dillərdə müşahidə edilmir. Niyə bəzi dillərdə qohumluq kateqoriyalarının olduğu, o birisində isə olmadığı sualını doğurur. Bütün dillərdə mövcud qohumluq şərtləri olsa da, lakin hamısı eyni şəkildə ailə üzvlərini kateqoriyalara daxil etmir. Bu da mədəniyyət, etnik mənsubiyyətlə tarixən əlaqədardır. Xristianlarda və ingilislərdə *god parents - xaç valideynləri, god father- xaç ata, godmother - xaç ana, godchild-xaç ovlad* kimi anlayışlar var ki, bunlar hər ailə qanununa tabe olsalar belə (yəni onların arasında evlilik tabu), fiktiv-yalançı sayılır. Mədəniyyət anlayışlarının müxtəlifliyi özünü ən çox sosioloji faktlarda biruzə verir. Məsələn, azərbaycanlılarda işlənən *böyük toy, kiçik toy, qız toyu, oğlan toyu*- söz birləşmələri başqa xalqlara qərribə görünür.

Bəzən də frazeoloji evfemizmlərdən (yumşalmış, mərifətli və bəlağətli sözlər) istifadə olunur. Məsələn, *to die (ölmək)* variantları mövcuddur. *To go to one's last resting place* (son mənzilə köçmək, getmək); *to join the majority* (əbədiyyətə qovuşmaq). Ailə münasibətlərində işlənən evfemizm çox istifadə edilir, məsələn: *pregnant* (hamilə) əvəzinə *expecting a baby in a delicate condition, in a certain position, eating for two, to be in the family way*.

Tədqiqat

Azərbaycan dilində də belə frazeologizmlər var. Məsələn, *iki canlı olmaq, boylu olmaq, yüklü olmaq, ağır ayaq olmaq* və s.

Qohumluq münasibətlərinin qədim kökləri olduğu kimi onların termin kimi bu gün müxtəlif dillərdə işlənməsi də nitq fəaliyyətinin tarixi ilə müəyyənləşir. İngilis dilində sosioloji qohumluq terminləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılır (Koonin, 2000, s.56):

1. Bir kökdən olan qohumluq terminləri: *husband, bride, brother, mother, baby, child, heir, infant, son, niece*

2. İki kökün birləşməsindən ibarət *great-grandmother (great-father), first-cousin (second), father-in-law (mother-in-law), sister-in-law, brother-in-law, adopted child, adoptive father, foster father, relative in-law, kit and kin-qohum-tanış*.

Düzəltmə sözdən: *Widower, bridehood, grandparents, grandfathers (grandpa), grandmother, grandson (granddaughter, grandchildren), bridegroom, stepchild (stepson, stepdaughter), kinsfolk*.

Bir kökdən ibarət olan sosioloji qohumluq terminləri mənşəcə eyni deyildir. Onların bəziləri: a. doğma ingilis dili sözləridir. Məsələn, *wife, bride*.

b. skandinav mənşəli sözlərdir. Məsələn, *husband (ər) qədimdə husban-da* kimi olmuşdur.

Latın dilindən keçən dini tetminlər. İngilis dilində sosioloji qohumluq terminlərin əsas hissəsi qan qohumluğu terminləri əsasında yaranmışdır. Məsələn, *mother-in-law, father-in-law, sister-in-law, brother-in-law, stepsister, stepbrother, stepson, stepchild*. Müasir ingilis dilində nikah qohumluq terminləri qədim ingilis dilində mövcud olmayıb. Məsələn, qədim ingilis dilində *qayın* aşağıdakı kimi ifadə olunurdu: *the lady's husband's brother. My wife-s brother-brother-in-law, sister-in-law*.

Mürəkkəb nikah terminlərinə orta və erkən yeni ingilis dilində təsadüf edilir. Bu tip terminlər tevton mənşəlidir: *brother* əsl ingilis sözü, *law* -skandinav mənşəlidir. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq bu sözün bir neçə mənası var: bacanaq, yeznə, qayın.

Azərbaycan dilində qohumluq terminləri başqa dillərdə olduğu kimi qohumluq münasibətləri nəsil üzrə yaş fərqi, cins, yaxın və ya uzaq qohumluq, semantik əlamətlərinə görə fərqlənən terminlərlə ifadə olunur. Müasir Azərbaycan dilində yaş fərqi görə təyin olunan xüsusi qohumluq terminləri mövcud deyil. Yalnız müəyyən dialektlərdə müşahidə oluna bilər. X.Q.Yusubov qohumluq terminlərini qan qohumluğu və nikah qohumluğu olaraq təsnif edir. T.Cəfərov isə qohumluq terminlərini 3 qrupa bölür (Cəfərov, 1985, s.35):

1. Bioloji-sosioloji qohumluq terminləri;
2. Sosioloji qohumluq terminləri;
3. Qohumluğa yaxın münasibətlər bildirən terminlər.

Azərbaycan dilində olduğu kimi, ingilis dilində də qohumluq termini ilə bağlı frazeoloji birləşmələr məişət danışıqlarına daha çox nüfuz etmişdir. Qohumluq terminləri ilə işlənən frazeoloji birləşmələr digərləri kimi mənə uğurluğu olsa belə, sözlərin leksik mənalarından kənar işlənməsidir.

To step into father shoes-atasını yolu ilə getmək; Be tied to (one's) mother's apron strings-anasının ətəyindən yapışmaq; Learn/be taught smth at your mother's knee-anasının dizinin dibində; Twinkle in one's father's eye-atanın gözündə parıldayanda; Every mother's son of them -hamı, bir nəfər kimi;

Qohumluq bir ailənin üzvləri arasında statuslarını müəyyən edən rollarının və gözlənilən davranışlarını ehtiva edən sosioloji münasibətlər sistemidir. Qohumluq terminologiyalarının sistemli şəkildə öyrənilməsi XIX əsrin ortalarında başlanmışdır. Qohumluq terminologiyalarının tədqiqi ilə məşğul olan ilk etnoqraf L.Morgan ata və ananın əsas və ikinci dərəcəli qohumluq xətləri əsasında 4 qohumluq sistemini (ailə tipi) qeyd edir:

1. İrokez qohumluq sistemi. İrokez qohumluq sistemində ata və ana qohumları bir-birindən ayrılır. Yəni *bioloji ata* və *atanın qardaşı* - ata, ananın qardaşı fərqli adlandırılır.

2. Havay qohumluq sistemi. Havay qohumluq sistemində hər iki əlamətlər üzrə (ata-ana) bir birindən fərqləndirilmir. Başqa sözlə *bioloji ata*, *atanın qardaşı* və *ananın qardaşı* eyni adlanır və ata kimi qəbul olunur.

3. Ərəb qohumluq sistemi. Ərəb qohumluq sistemində ata xətti ilə ana xətti fərqləndirici əlamətləri ilə ayrılırlar. Burada *ata*, *atanın qardaşı* və *ananın qardaşı* -əmi, *ananın qardaşını* (dayı) ayıraraq müxtəlif adlar vermişlər.

4. İngilis qohumluq sistemi. İngilis qohumluq sistemində bilavasitə və kollateral xətlər bir-birinə qarşı qoyulur, ata və ana xətləri fərqləndirilməyərək eyni terminlə adlandırılır. Bizdə *əmi* və *dayı*-ruslarda *дядя*, ingilislərdə *uncle*, Azərbaycan dilində *bibi* və *xala*, ruslarda *тетя*, ingilislərdə *aunt* adlandırılır. Azərbaycan dilində *qardaş qızı* (oğlu), *bacı qızı* (oğlu), *əmi qızı* (oğlu), *dayı qızı* (oğlu), *bibi qızı* (oğlu), ruslarda *племянница* (*племянник*), ingilislərdə *qardaş* və *bacı qızı*- *niece* (oğlu isə *nephew*); *əmi*, *bibi*, *xala* və *dayı* uşaqları isə cinsi cəhətdən fərqləndirməyək *cousin* adlanır.

Qohumluq mürəkkəb mədəniyyət sisteminin tərkibidir və hər bir cəmiyyətdə qohumluq qrupları mövcud olduğu kimi qohumluq terminologiyası da var.

Həyatın bir çox aspektinə qohumluq əlaqələri təsir göstərir və əksər cəmiyyətlərdə kiminlə ailə qurmaq, kimə hörmət etmək, kiminlə zarafat etmək, kimə çətin məqamda arxalana biləcəyi kimi məqamlara təsir edir. Qohumluq insanları qrup halında bağlayan qan və nikah bağıdır.

Giddensə görə “Qohumluq ya genetik bağlantılardan və ya evliliyin başladığı bağlardan ibarətdir”.

Müsəlman cəmiyyətinin əsasını “nikah” yolu ilə qurulan “Ailə” təşkil edir. Müsəlman ailələrində kişilərə daha çox üstünlük verildiyi üçün “kişi” (man) ailənin başçısı, ağası hesab edilir. Xristian ailələrində isə bu konsepsiya fərqlidir. Burada daha çox ana xəttinə önəm verilir, bu da dinlə əlaqəlidir. *Jesus Christ-the Son of God- His mother Mary* (Məryəm ana).

Nikah qohumluğundan yaranan terminlər də dilimizdə zəngindir. Nikah qohumluğu terminləri aşağıdakılardır: *ər*, *arvad*, *qaynata*, *qaynana*, *qayın*, *qayın oğlu*, *qayın qızı*, *baldız*, *baldız oğlu*, *baldız qızı*, *kürəkən*, *gəlin*, *qardaş arvadı*, *yezna*, *əmidostu*, *bacanaq*, *elti*, *quda*, *günü* və s. Dialektlərdə işlənən qohumluq terminləri daha genişdir. Məsələn, *gəlinə- şabace*, *qardaş arvadına- aba*, *sonacanı*, *qayına- nürzə*, *dayı arvadına- dayıcanı* (Abdullayev, 2013, s.308).

Qohumluq terminlərinin başqa sahələrdə də işlənməsi az deyil. Məsələn, siyasətdə *Big Brother*- Böyük qardaş; *brothers and sisters*- qara-dərilələrin siyasi hərəkətlərində, *sisters- feminist* hərəkətində; *fathers and mothers*- rəhbər və rəhbərə; *mother-superior*-rəhbər ana; *blood-brotherhood*-kriminal dəstə və s. kimi də işlənilir.

Nəticə

Qohumluq mürəkkəb mədəniyyət sisteminin tərkibidir və hər bir cəmiyyətdə qohumluq qrupları mövcud olduğu kimi, qohumluq terminologiyası da var.

Həyatın bir çox aspektinə qohumluq əlaqələri təsir göstərir və əksər cəmiyyətlərdə kiminlə ailə qurmaq, kimə hörmət etmək, kiminlə zarafat etmək, kimə çətin məqamda arxalana biləcəyi kimi məqamlara təsir edir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, K.M., Məmmədov, A.Y., Musayev, M.M. (2012). *Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər*. Mütərcim.
2. Abdullayev, S.A. (2013). *Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi*. Victory.
3. Alekhina, A. (1982). *Idiomatic English*. Vyseishaya shkola.
4. Cəfərov, Q. (1985). *Azərbaycan dilinin leksik-semantik xüsusiyyətləri*. Maarif.
5. Qurbanov, A. (2004). *Müasir Azərbaycan dilinin frazeologiyası*. I cild. Nurlan.
6. Koonin, A.V. (2000). *English-Russian Dictionary of Idioms*. Russky Yazyk Publishers.
7. Vəliyeva, N. (2008). *Müxtəlif sistemli dillərdə feli birləşmələrin topoloji təhlili*. Avropa.
8. Yusifov, G. (2014). *Azərbaycan və ingilis dillərində sabit söz birləşmələrinin linqvistik-tipoloji xüsusiyyətləri*. Mürtəcim.

Daxil oldu: 06.12.2024

Qəbul edildi: 14.03.2025